

БОЯН ВЪЛЧЕВ

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

✉ b.valtchev@abv.bg

NON SCHOLAE SED VITAE DISCIMUS

Предлаганият текст припомня някои от важните проблеми, свързани с мястото и ролята на българския език в средното училище – учебен предмет, но и език, на който се водят заниманията по всички предмети, език, с който си служим през целия си живот и който е сред най-важните отличителни белези на българската общност.

Ключови думи: учебен предмет български език и литература, държавни зрелостни изпити, матура, знания, умения

Boian Valtchev

Sofia University St. Kliment Ohridski

✉ b.valtchev@abv.bg

NON SCHOLAE SED VITAE DISCIMUS

The proposed text identifies some of the important issues related to the place and role of the Bulgarian language in the secondary education – as a subject, but also as a language in which the learning activities are conducted in all disciplines, a language that we use throughout our whole life and which is among the most important features of the Bulgarian community life.

Keywords: subject Bulgarian language and literature, state matriculation exams, maturation, knowledge, skills

---

„Не за училището, а за живота учим“ ([6: 106]). Проблемът около целите и смисъла на училището е стоял и в Древността. В нашата собствена история откриваме за пръв път поставяне на този въпрос преди около 200 години в първите редове на Предисловието на Рибния буквар ([1: 2]). Когато се взрем в облика на най-важния сегмент на образованието – средното училище, не може да не се запитаме дали съставителите на програмите, ръководителите на сложната и много тромава система на образователния процес, авторите на учебниците и всички останали звена имат като своя водеща идея именно това, че училището трябва да подготвя подрастващите за предстоящия им живот, а не да ги „тъпче“ със самоцелни знания, към които по-късно те няма да посягат и много скоро след матурата ще забравят.

Състоянието на предмета „Български език и литература“¹ в училището е сред постоянните теми, разглеждани в списание „Език и литература“. На него сме посвещавали специални тематични книжки, а и често сме публикували отделни статии (например [2], [3], [4] и мн. др.). Неслучайно обръщаме внимание на българския език в училището, тъй като именно там трябва да се изграждат уменията, свързани с прилагането му. Основното наблюдение върху случващото се в училището показва, че там се преподават знания, а не се изграждат умения. Всеки – и специалистът, и неспециалистът – ще каже, че училището е за придобиване на знания. Ще си позволя да формулирам това по друг начин: училището е за изграждане на умения въз основата на правилно дозирани знания. Училището е за формиране на общата култура на индивида и обществото, а специалните знания трябва да се овладяват в университетите. От известно време се говори за изграждането на комуникативно-речеви умения у учениците. Това обаче реално си остава на думи, а училището (а и университетът) не полага съществени усилия в тази насока. Няма реално разработена действена методика, няма целенасочено подготвени специалисти и учители. И това ще е така, докато не се осъществи една реформа, пронизваща цялата учебна система и насочена към това, училището да обслужва живота, а не да запълва времето с преподаване и уж-овладяване на някакви знания – в много случаи неспадаци към сферата на общата култура.

Когато се огледат различните явления и процеси, свързани с училището, неминуемо се забелязва една особеност: обект на обсъждане са всякакви детайли, отнасящи се до училището – тежестта на ученическите раници, електронните дневници, храната в училищните лавки и столове и т.н. Едно нещо обаче остава встрани от вниманието на всички звена, участващи в учебния процес. Става дума за *обема* на знанията, изучавани в училището. Не се поставя въпросът да се изчисти учебната програма от неспецифичното за училището знание. А точно обратното. С течение на времето учебните програми все повече и повече са включвали материал, характерен за университетското знание. И това е лесно обяснимо: при всяка периодична промяна на учебните програми, при всеки конкурс за учебници авторите се чувстват задължени да добавят нещо, за да се различават новата програма и новият учебник от предишните. И така се включват знания от университетското равнище, които постепенно слизат все по-надолу в средното образование. По същия начин се променят и програмите. Крайно време е да се претръска учебна програма като цяло, а не като програма, съставена от много изолирани една от друга програми. Но как би могло да стане това? Чрез създаване на цялостна концепция за облика и промените,

---

¹ Няма да се спирам на смисъла на самоцелно сдвоения предмет „Български език и литература“.

които трябва да настъпят в образованието. То трябва да се освободи от конюнктурните съображения и като крайна цел да се мисли за формиране на цялостния образ на ученика, подготвен за предстоящия му живот. Но тук трябва да обърне внимание на едно важно нещо: проф. Танев (един от бившите министри) формулира един много красноречив термин – „предметен шовинизъм“. Да, това е много точно. Как да убедиш например математиците, физиците, филолозите и т.н., че мястото на техните предмети в учебните програми трябва да се редуцира, иначе казано, да се намали обемът на учебния материал? Това е направо непосилно за което и да било ръководство. И човек се пита – за кого е училището: за учениците или за учителите, за учебникарите, за администрацията и т.н. Всеки мисли за собствената си „чиния“ и не е готов за промени, които биха ограничили влиянието или мястото му.

В училището се изучава не българският език, а неговата описателна граматика. И ако това е било оправдано в десетилетието, когато се е формирал книжовният ни език, сега вече няма никаква причина това да се прави все още така, както е било например в началото на ХХ в. Българският език е роден за българските деца, които днес реално се формират в книжовноезикова среда (училището, хартиените и електронните медии, университетът, администрацията и т.н.). На тях не им е нужно да научават различни неща, сякаш ще стават филолози. Ще дам само два примера. В началните класове измъчват децата да различават кога буквите *я* и *ю* представят един и кога два звука, т.е. да различават, че в *ябълка* има *й* и *а* (т.е. два звука), а в *място* има *меко м* пред *а* (т.е. един звук). Кому е нужно това? Кое българско ухо усеща тази разлика? Кой трябва да знае тази условност на нашата правописна система, когато му е достатъчно да знае само това, че на това място се пише *я*. А какво точно изговаря, той няма как да разбере. Аз самият научих това в университета в часовете по фонетика. А защо сегашните деца още в началното училище трябва да знаят нещо, което трудно разбират поради абстрактността му и което изобщо не им е нужно за живота. Вторият ми пример е граматически. В прогимназиалната степен се изучава, т.е. описва, системата от глаголни времена в нашия език. Кому е потребно това? Учениците и целият български народ използват тази система безпогрешно. Дали ще им опишем отделните времена и дали ще знаят названията им, е без значение за тяхната практика. Ясно е, че по този начин е „струпан“ учебен материал, който обаче не обслужва живота на учениците, а само ги затруднява и им отнема ненужно време и енергия, които те биха могли да употребят за по-полезни неща, а не да ги отблъскват от представата им за езика изобщо. Когато се вгледаме в учебните програми по български език, установяваме, че те са „натъпкани“ именно с премного филологически материал, сякаш няма какво друго да се овладява по роден език. И пак искам да повторя: нужно е да се изграждат умения как да си служим в живота с езика, а не да за-

учаваме термини и граматически описания. Традиционно мислещите хора трудно могат да си представят какво означава това. Затова е важно в системата да се включат млади хора, които да не са обременени с представите от миналото.

Първоначалното ми намерение беше тук да анализирам матурата, защото тя е много важен елемент от образователната система. Тя трябва не само да показва нивото на овладяното в училището, а да стимулира усъвършенстването на образованието като цяло и на всички участници в него. Матурата в сегашния ѝ вид е до известна степен едно имитационно „мероприятие“. Преди 13 години, за да затворим главата „Образование“ при присъединяването ни към Европейския съюз, бяхме „натиснати“ да въведем отново държавните зрелостни изпити, за да сме в унисон с останалите членове на Съюза. И тогава чисто политически беше създаден един формат, който да обслужи конюнктурата, но и да не показва слабостите на нашата образователна система. Достатъчно е да се посочи само, че 23 точки от 100 са достатъчни, за да си преодолел това „препятствие“, т.е. по-малко от една четвърт от максимума. Къде това е допустимо – в коя друга държава, в коя педагогическа теория? Дори от устата на сегашния министър веднъж наскоро се отрони признанието, че тези 23 точки са твърде малко. Скалата е зададена предварително (още при въвеждането на ДЗИ) [7], но освен това тя се донагажда, след като се вземат предвид всички резултати от изпитните работи. Това последното е некоректна манипулация. И ако трябва да се посочи нещо положително, то трябва да се каже, че матурата „разруши“ до известна степен дублиращата система на частните уроци, тъй като в повечето университетски специалности се „влиза“ само с дипломата за средно образование. Разбира се, тук трябва да имаме предвид и това, че мнозина от абитуриентите се насочват към чужди университети, където тамошните администрации лековерно се доверяват на официалния български държавен документ.

Отказах се от намерението си да анализирам състоянието на матурата преди всичко защото поради пандемията тази година тя беше по-особена и непредставителна. Все пак ще обърна внимание на положителния факт, че през годините (вж. [5]) са станали повече елементите за създаване и анализиране на текст, а е намаляла тежестта на задачите с избор на един от четири отговора. Тези последните от първия модул, които са свързани с езиковите особености, са напълно непригодни за изпит от този ранг. Те са предназначени изначално матурата да се взема лесно – мисли се например за това, какво би станало с университетите, ако при матурата отпаднат 20 или 30 процента от абитуриентите? Тези въпроси показват някакви (в повечето случаи съмнителни) знания, а не умения. В живота никой не се подлага на тестове. В този тип задачи самото условие насочва вниманието на изпитваните към някакъв проблем в четирите отговора, който те в повечето случаи могат да открият

и без особени знания или дори чрез налучкване. Единствената полза от тези задачи е, че те лесно и еднозначно се оценяват. Нека обърнем внимание и на факта, че през годините тези задачи предъвкват едни и същи проблеми, които самото развитие на езика не е довело докрай, т.е. те не отговарят вече на собствения житейски опит на абитуриентите. Те може да са добри за упражняване, за трениране, но са напълно непригодни като съществена част на матурата.

Накрая искам да посоча, че през изминалите години матурата е претърпяла положително развитие, което трябва да продължи. Много от задачите обаче трябва да се преосмислят, а и цялостният облик на този изпит е задължително да се подложи на сериозна преоценка не само с оглед на самия изпит, а преди всичко поради влиянието му върху учебния процес, който е част от най-важния етап от формирането на подрастващите поколения.

Литература

- [1] Берон 1974: Берон, П. *Буквар с различни поучения*. Юбилейно фототипно издание по случай 150 години от първото отпечатване на буквара. София: „Народна просвета“, 1974, с. 2.
- [2] *Българският език в училището*. Тематична книжка на сп. „Език и литература“, № 1–2/2011 г.
- [3] *Българският език в училището и университета*. Тематична книжка на сп. „Език и литература“, № 1–2/2006 г.
- [4] *Езиков парламент*. Тематична книжка на сп. „Език и литература“, № 3–4/2017 г.
- [5] МОН: <https://www.mon.bg/bg/100158> (достъп: 12.11.2020 г.)
- [6] Сенека: Сенека. *Писма до Луцилий*, 106 (Annaeus Seneca, Lucius. *Epistulae morales ad Lucilium*, CVI).
- [7] Ска̀ла за оценяване на ДЗИ: <http://zamatura.eu/maturi/oceniavane> (достъп: 12.11.2020 г.)